

Kendi Farklılıklarımızla Dünyanın Parçası Olmak Çeviri Edebiyattan Geçiyor

Turgay KURULTAY*

SÖYLEŞİ: Mustafa Ruhi ŞİRİN**

● *Birçok kaynak eserde çocuk edebiyatımızın Şinasi'nin La Fonten'den 1859'da çevirdiği Eşek ile Tilki Hikâyesi ile başladığı yönünde bir görüş yer alıyor. 1928'e kadar kaç çocuk klasiği ve kitabının hangi dillerden çevrildiğini hâlâ bilmediğimiz gibi, 1928 sonrasında çevrilenlerin de sayısını bilmiyoruz. Çocuk klasiklerinin çeviri ve uyarlama çalışmalarının Tanzimat Dönemi'nde başladığı dikkate alınırsa bu ilk dönem çalışmalarının çocuk edebiyatı çeviri tarihi içinde önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Bizde ilk dönemde Jonathan Swift'in Gulliver'in Seyahatleri, Daniel Defoe'nin Robinson Crusoe kitapları yanında Jules Verne'in kitaplarının Fransızcadan çevrildiğini de biliyoruz. Çocuk klasiklerinin çevirisi çocuk edebiyatımızı hangi yönden etkilenmiştir?*

Batı dillerinden edebiyat çevirisi kültür tarihi içinde genel olarak da Batı perspektifinin önemsenmesinin bir yansıması. Bu topraklara romanın da bir metin türü olarak çeviri üzerinden geldiği biliniyor. Çocuk ve gençlik edebiyatı da aynı dönemde çeviriler ve doğrudan etkilenmeler yoluyla, geniş anlamda öykünme yoluyla diyelim geliyor. Aynı bir edebiyat alanı olarak çocuk edebiyatı da kültürel bir icat. İnsanlık ve edebiyat tarihinin tamamına yayılmış birşey değil. Masallar ve halk edebiyatının alıcıları arasında çocukların da olması, bugün de bu bağlantının devam etmesi çocuk edebiyatını yakın dönem ürünü olmaktan çıkarmıyor. Buna özel bir dönem olarak “çocukluğun” icadı da denebilir. Yani çocukluğu modern bir toplumun bireyi olarak yetişmek üzere uzun bir eğitim - gelişim dönemi olarak görmekle ilgili. Batılılaşmaya karar verilmesi-

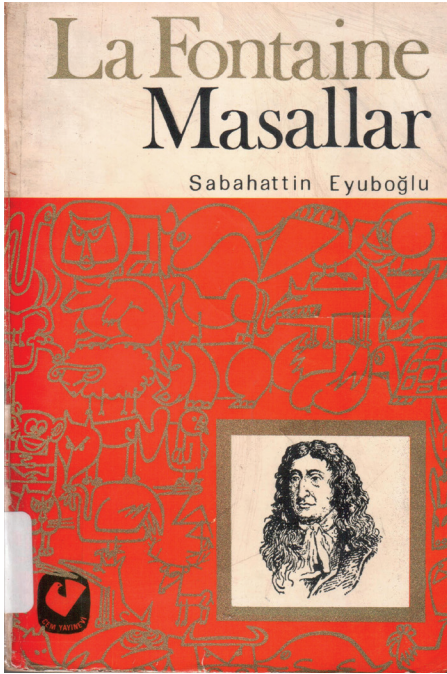
* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi.

**Çocuk edebiyatı araştırmacısı, çocuk kitabı yazarı.

Bir edebiyat metninin çevrilmesini bir filtre gibi düşünebiliriz. Özgün dilde belli bir etki yaptıktan sonra başka dillere çevirisi gündeme geliyor; bizde bir de önce başka dillere çeviri yapılması bekleniyor. (...) Çocuk ve gençlik edebiyatı alanımızın zenginleşmesi açısından bakarsak yurt dışındaki yayınlarla eş zamanlı yayın yapmaktan daha önemlisi, iyi seçimlerle dünyadaki gelişmelerin olabildiğince buraya yansıtılması. Oysa hâlâ başka ülkelerin çeviri kararlarına bağlıyız. İçeriden gelececek seçimlerle çeviri edebiyat alanımızı da daha özerk hâle getirmemiz daha güçlü bir etkileşim demek olur.

nin, en azından kaçınılmamasının ve başka tercihlerin kendiliğinden kültürel alanda da dönüşümü beraberinde getirmesinin bir yansıması da bu çeviriler. Ama işaret ettiğiniz gibi hangi dönemde neler çevrildiği konusundaki tarihsel ve hatta bugüne ilişkin bilgilerimiz sınırlı. Çok temel şeyler biliniyor; yaygınlaşmış, ansiklopedikleşmiş bilgilerimiz var kuşkusuz. Ne var ki bu temel

bilgiler süreçleri ve etkilenmeyi anlamamız için yetersiz; dahası, bu temel bilgilerin kendileri birbirinden alıntı yapan kaynaklarla aktarılırken ilk bilgi kaynağıyla bağlantımız da koptuğu için kuru bilgiye dönüşüyor. Çeviri tarihine yakından bakıldığında somut görüntü çoğunlukla değişiyor. Ezop'tan, La Fonten'den uyarlamalar şu kişi tarafından şu tarihte yapılmıştır diyoruz ama bunu böyle keskin verilerle belirlemek pek de mümkün değildir. Ayrıca uyarlama nerede biter, çeviri nerede başlar bunun ayrımı bugün bile zor. Telif hakkının, özgünlük kavramının modern anlamda olmadığı bir dönemde metinler arası ilişkileri tanımlamamız da kolay değil. Tarihsel duyarlılıkla, özel meraklarla geçmişte ne olup bittiğine bakmamız gerek. Burada da hem akademik çalışmaların gelişmesi hem de topluma (alanın aktörlerine: yazarlara, çevirmenlere, yayıncılara) daha fazla yansıması gereği doğuyor. Varolan çalışmaların da üzerine gitmediği birçok konu, sorun alanı ve soru var. İlk dönemlerin araştırılmasında hâlâ büyük boşluklar var. Bunun üstesinden de disiplinler arası çalışmayla gelinebilir. Bu nedenle etkilenme nasıl olmuştur sorunuza da temkinli cevap vermek isterim. Bu etki bir kültürel dönüşüm sürecinin tetiklenmesi biçiminde olsa da bir defterin kapanıp diğerinin açılması biçiminde bir şey değil bu. Çeviri yoluyla almak

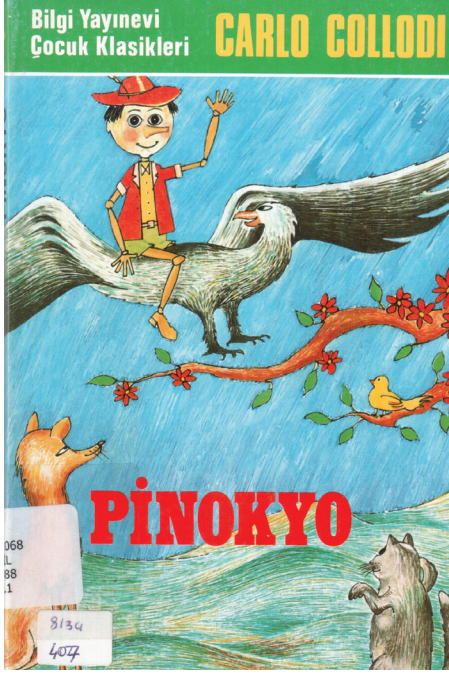

öyle kolay ve kendiliğinden gerçekleşecek bir şey değil. Zaten ilk dönem metinlerde (adı o zamanlar “tercüme /terceme” de olsa) yerleştirmenin ve çevirmenin yazar olarak metne katılımının ne kadar güçlü olduğunu biliyoruz. O dönem çevrilen metinlerin pek çoğu sonraki dönemlerde de çevrildi. Ama işte bu çeviriler arasında dönemsel farklar var. Genel edebiyatta farklı dönem çevirilerini karşılaştıran araştırmalar var, bu tür araştırmaların çocuk ve gençlik edebiyatında da yapılması durumunda etkilenme ve kültürel değişim sürecimizi de çok daha iyi anlar hâle geleceğiz.

● **Türkiye’de çocuk klasikleri ve çocuk kitaplarının çevirilerinin özenli yapılmadığı yönünde bir görüş var. Çevirisi yapılan kitabın adının verilmemesi, yazarın adının yanlış yazılması dikkate alınırca çoğu metnin hiçbir temel ölçüte dayanmadan yapıldığı bile ileri sürülebilir. Çevirmen adı belirtilmeyenlerin**

belirtilenlerden, çevirmenin adı yerine müstearların yazıldığı çevirilerin de daha fazla olduğu yönünde bir görüşten de haberdarız. 2004 ve 2005 yılında zorunlu 100 Temel Eser listelerinde yer alan dünya edebiyatından klasikler ve çocuk klasikleri için de benzer bir durum söz konusu. Öğrendiğimize göre satışta olan Pinokyo sayısı 100’ü aşmış durumda. Tam metin çevirileri yanında kısaltılmış ve uyarlanmış metinler de çocuk klasiği olarak sunuluyor. Çevirilerden üretilmiş ve çoğunluğu hazırlama olan bu kitaplar Türkçeden de yoksun yayınlardır. Çocuk edebiyatı yayıncılığı bağlamı içinde bu sarmal nasıl çözülebilir?

Sözünü ettiğiniz bu sorunlar yaygın olmakla birlikte kalite artışı da var. Daha doğrusu kitap piyasasında farklı türden işler birarada bulunuyor. Sayısal değerlendirmeler için sağlam araştırmalar benim bildiğim kadarıyla yok. İzlenimler de yanıltıcı olabilir. Ayrıca nitelsiz çalışmaların sayıca çok olması bunların daha fazla yayıldığı, daha etkili olduğu anlamına da gelmeyebilir. Çünkü bunlar kolay üretimler. Telifi ödenmemiş, çevirmeni olmayan, başka çevirilerden yararlanma ve sahte isimle yayınlama yoluyla hazırlanan kitapların albenisi de az (ben de burada bir araştırmaya değil, izlenime dayanarak konuşuyorum). Çocuk (ve gençlik) edebiyatının çocuklara ulaşmasında hediye çok önemli bir kanal. Çocuğa kitap hediye etmek isteyenler bu ucuz kitaplara yönelmeyecektir. Bu tür yayınlara belli açılardan, özellikle de çevirmen emeğinin çalınması bakımından ciddi bir sorun. Öte yandan bir yaygınlaşma aracı. Ve de yerleşme, kültürel özümleme aracı. Yayıncılık süreçleri bakımından özenli çalışmalarda birçok çeviri metinde yapay bir dil, anlaşılması zor metinler üretildiğini de söylemek gerek. Kimseye hesap vermeyen, pratik yoldan sonuç almak isteyen yayımlar açıkçası

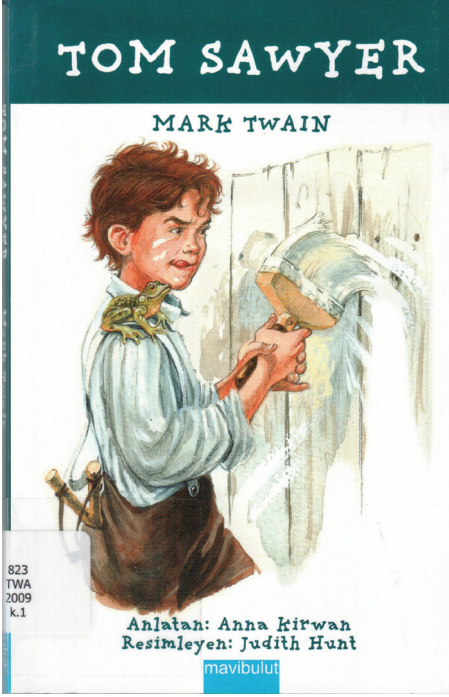
daha rahat ve doğal bir dil kullanıyorlar. “Türkçeleri sorunlu” derken de bu ayrımları gözden kaçırmamak gerek. Burada önemli olan kalitenin yükselmesi ve amaçlanan neyse, onun gereklerinin yerine getirilmesi. Okurların ve kitap alıcılarının da daha iyi bilgilenebilmesi ve daha bilerek seçimler yapabilemesi. Zaten çocuk ve gençlik edebiyatında, özellikle de klasik metinlerde özgün metnin eksiksiz ve uyarlanmasız olarak çocuklara ulaştırılması gibi genel bir ilkedен hareket edemeyiz. Bu metinler kaynak dillerde de güncelleyici edisyonlardan geçiyor. Bir *Alice* veya *Gulliver* metnini ilk hâliyle bugünün çocuklarına okutmak çok özel bir iddia olur. Yazılı edebiyattan ziyade filmleştirme veya resimli kitap (comics) olarak hazırlandığında uyarlama da kendiliğinden “meşrulaşüyor” ve bildiğimiz üzere dünyada da bu içerikler ve motifler esas olarak bu kanallardan çocuklara ulaşıyor. Ama asıl beslenme kaynağı olarak özgün metin ve yazılı edebiyat hep önemini koruyacak,

korunmalı.

Bugün Pinokyo’yu, eski yayınlardan da örtülü biçimde yararlanarak gelişigüzel metinleştirip yayınlamak kolay. Özgün metnin telif sorunu yok, çevirilerin hakları yeni yeni izlenmeye başlandı. Çok eski çeviriler tümünden korumasız. Ancak bugünün çocuklarına göre iyi hazırlanmış bir Pinokyo metni, bilinçli olarak güncel bir edisyon hatta yeniden yazmadan geçmiş metinlerdir. Metinlerin kısaltılması ve popülerleştirilmesi, nitelik yoksunluğu olmak zorunda değil. Bunlarda da yine yayın süreçlerinin ciddiye alınması gerekiyor. Anne babaların, öğretmenlerin piyasadaki her Pinokyo’nun aynı olmadığını bilmeleri buradaki asıl anahtar. Dolayısıyla alan aktörlerinin bilgiye dayalı çalışmaları güçlendirmesi ve aralarında etkileşimi, ortak çalışmaları artırmasıyla bu yönde ciddi mesafeler kaydedilebilir.

● **Özellikle çocuk edebiyatının kültürlerarası iletişimde önemli bir işlevi var. Çocuk ve ilk gençlik edebiyatı eserleri çerçevesinde bir dil ve kültür çevresinden diğer bir dil ve kültür çevresine çeviri yapmanın zorlukları nasıl aşılanabilir?**

Bu çok temel bir konu. Çocuklar ve gençler farklı kültürel ortamlar içinde yetişiyor ve okuma davranışları özdeşleşmeye daha yatkın. Ama bu durum bu alanda “kültürler arası” iletişimin daha zor olduğu anlamına gelmiyor. Nitekim çocuklukta geriye gidildikçe evrenselliğe daha fazla yaklaşıyoruz; çocukların farklı dil ve kültür ortamlarına ne kadar hızlı uyum sağladığı ortada. Ama tam da bu nedenle çocuklar üzerinde kültürel koruyuculuk ve yönlendiricilik daha fazla oluyor. Çocuklar için yazılan edebiyatta da sadece çocukların dünyasının yansımaları yok, kültürel kimlik kaygıları da var. Çocuk ve gençlik edebiyatı metinle çocuk arasında kalan bir olay değil, karışımı çok bir alan. Çocuğun seçimlerinin öne

çıkması, çocuk dünyasının esas olması gerektiği en azından 60'lı yıllardan beri hâkim görüş gibi görünse de yetişkinlerin kaçınılmaz ve vazgeçemedikleri müdahaleleri de bir gerçek. Çeviri konusunda da bu müdahalenin yansımaları var. Yayıncıların ve çevirmenlerin metinlerin yorumlanmasında ve Türkçede anlaşılabilirliğin sağlanmasında aktif rol oynamaları, dolayısıyla kültürel bağlamı dikkate almaları bu nedenle önemli. Bu arka planın farkında olarak hareket edilirse çocuğun ufkunun çeviri metinlerle genişlemesinin önü de daha fazla açılır.

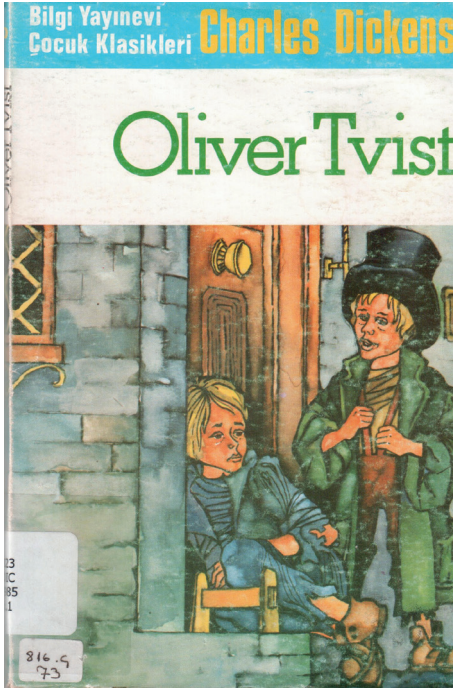
● *Son yıllarda Batı'da yayımlanan çocuk edebiyatı örnekleri aynı dönemde Türkçeye de çevrilmeye başlandı. Doğrusu bu iyi bir gelişme sayılır. Çünkü, nitelikli edebiyatın çevirisi çocuk edebiyatımızın gelişmesine önemli katkılar sağlayabilir. Çevrilen çocuk kitapları arasında popüler çocuk kitapları ise ilk sırada. Buna karşın dünya çocuk edebi-*

*yatının eş zamanlı izlendiği de söylene-
mez. Sizce bunun nedeni çocuk edebiyatı ortamının cılızlığı mı? Yoksa edebiyat okuru yetiştiremeyen eğitim sistemi mi?*

Cılızlığı çoktan geride bıraktığımızı düşünüyorum. Bundan 20-30 yıl önce güncel edebiyattan çeviriler konusunda gerçekten çok cılız bir ortam vardı. Bugün eskiyle kıyaslanamayacak kadar çok sayıda, farklı türden, daha fazla dilden (çeviriler birçok durumda özgün dilinden yapılsa da) ve güncel metinler çeviriyor. Eş zamanlılık bilindiği üzere edebiyattan ziyade görsel medyada, sinema, televizyonda büyük ölçüde geçerli. Bir edebiyat metninin çevrilmesini bir filtre gibi düşünebiliriz. Özgün dilde belli bir etki yaptıktan sonra başka dillere çevirisi gündeme geliyor; bizde bir de önce başka dillere çeviri yapılması bekleniyor. Satışları patlama yapan dizi kitaplar için durum farklı. Âdeta canlı yayında gerçekleşiyor bunların yayın süreçleri de. Ama işte burada da popülerlik alanına girmiş oluyoruz. Çevirilerle özgün yayımlar arasında hiçbir zaman tam simetri olması beklenemez. Ama alışveriş kanalları geliştikçe ve sektör endüstrileştikçe zaman aralıkları da azalıyor. Çocuk ve gençlik edebiyatı alanımızın zenginleşmesi açısından bakarsak yurtdışındaki yayınlarla eş zamanlı yayımlardan daha önemlisi, iyi seçimlerle dünyadaki gelişmelerin olabildiğince buraya yansıtılması. Oysa hâlâ başka ülkelerin çeviri kararlarına bağlıyız. İçeriden gelecek seçimlerle çeviri edebiyat alanımızı da daha özerk hâle getirmemiz daha güçlü bir etkileşim demek olur.

● *Çocuk edebiyatımızın gelişmesinde çeviri edebiyatının hiç eksilmeyen etkisi ve önemli payı olduğunda kuşku yok. Bu etkiyi hangi düzlemde okumak gerekir?*

İlk soruda bununla ilgili temel noktalara değindim. Türkiye çeviriden bugün de çok beslenen bir ülke. Her yerde böyle değil.

Hilmi Ziya Ülken “uyanış devirlerinde” çeviriye tarihsel eyleyici bir rol atfediyor. Bu önemli bir saptama olmakla birlikte tek yönlü bir açıklama getirmek doğru olmaz. Burada değişim isteği ve çeviriyi kolaylaştıran altyapı ve gelişen ilişkilerin rolü de büyük. Bugün telif çocuk ve gençlik edebiyatımızda ciddi ilerlemeler olmakla birlikte çevirinin ağırlığı da devam ediyor. Ama elbette rolü zaman içinde değişiyor, çeşitleniyor. Bugün de çevirinin alanı geliştirici etkisi açık, buna ihtiyaç da var, ama bugünün dünyasında çocukların ve gençlerin dünyayla iç içe yaşamalarının yolu da çevirilerden geçiyor. Özellikle de edebiyat çevirisi başka dünyalarla daha derin bir ilişki anlamına geliyor.

● **Çocukluktaki değişim, Çocuk Haklarındaki “ihtiyaç temelli” anlayıştan “hak temelli” anlayışa doğru evrilerek yeni çocuk paradigması 1989’da imzalanan Çocuk Hakları Sözleşmesi ile**

belirlenmiş oldu. Çocukluktaki ve Çocuk Haklarındaki bu değişim çocuk ve ilk gençlik edebiyatını da doğal olarak etkilemiş durumda. Tarihi süreç içinde çeviri çocuk ve ilk gençlik edebiyatı çevirisinde hangi paradigma değişimleri yaşandı? İçinde bulunduğumuz dönemde bu alanın paradigma söylemini yorumlar mısınız?

1989 Sözleşmesi’ndeki “hak temellilik” edebiyatla nasıl ilişkilendirilir, doğrusu hazır bir cevabım yok. Tabii orada çocuğun karar süreçlerinde yer almasına vurgu yapılması söz konusu. Yani yetişkinlerin çocuk adına onu düşünmesinin, onun iyiliğini isteyerek sorumlu hareket etmesinin yeterli olmadığı fikrinden besleniyor. Bu fikir edebiyatta çok daha önce karşılık buldu. Çocuk kitaplarının sadece çocuğa iyi seslenen değıl, onun özneliğine saygı duyan, ona yorum alanı bırakan metinler olması dünyada 70’li yıllardan sonra gelişen edebiyatta güçlü bir damardır. Çocukların neyi okuyacağına karar verilmesinde çocuğun kararlarına saygı, buna olanak tanıyacak yaklaşımlar, hatta düzenlemeler de yeni çocukluk paradigmasının gereğı. Tabii bir ilişki de bu konuların doğrudan edebiyatta işlenmesiyle kurulabilir, zaten kuruluyor da.

● **Çeviri bilimi çerçevesinde dünya çocuk edebiyatının seçkin örneklerinin çevirisinde hangi yol izlenmeli? Siz hangi yöntemi önerirsiniz? Nasıl bir model geliştirebiliriz?**

Çeviri bilimi, çeviri dünyasında olan bitene ışık tutsa, yani bu anlamda “betimleyici” bilgiyle destek olsa, süreçlere çok değerli bir katkı olur. Çalışmalar da bu yönde geliyor. Ayrıca sorunuzdan anladığım, çeviri süreçlerinin yönetilmesine katkısı için de akademi-yayın dünyası iş birliği olanaklı ve anlamlı. “İyi çeviri”nin bir reçetesi olmasa da, altyapıyı güçlendirmek mümkün. Metnin bilinçli biçimde yorum-

lanması, kültürel bağlamı içinde okunması ve metin üzerine tartışma yapıldıktan sonra çeviriye başlanması önemli. Böyle bir şey açıkçası bugün de yayın dünyamızda istisna bir durum. Yine araştırmalardan gelen bilgilerin yayıncılık pratiklerine yansıtılması için farklı kesimlerin somut bir malzeme üzerinde bir araya gelmesini sağlayan çalıştaylar iyi bir araç.

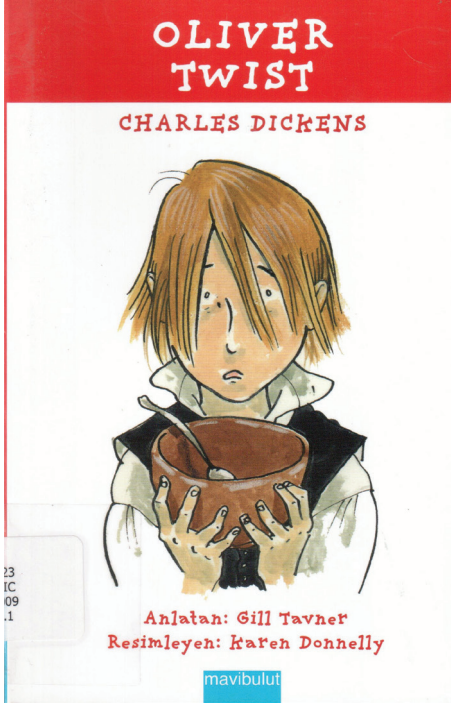
● **Çeviri yayınlar ağırlıklı olarak Batı ve Amerika kökenli. Küreselleşen çocuk yayınlarının dünya çocuklarını tekipleştiren bir işlevi olduğu konusu ise ortak kabullerden biridir. Çevirilerin merkez üssü ise medya. Medya bu kargo kültürün taşıyıcı ve yansıtıcı işlevini yerine getiriyor. Çeviri çocuk edebiyatının, daha geniş anlamda ise çocuk yayıncılığının kültürel bir kuşatmaya dönüştüğü yönündeki kaygılara katılıyor musunuz?**

Küreselleşmenin kendisi tek tipleşiren bir süreç değil. Hatta geniş özgürlük ve se-

çim alanları sunuyor. Dünyanın her yeriyle ilişki kolaylaştı. Çevrim içi ağlarda çok çeşitli ve zengin alışveriş ortamları oluşuyor. Bugün belli dillerin ve ülkelerin ağırlığının sürmesi tarihsel birikim ve maddi güçle bağlantılı. Maalesef kültürel alışverişte de “üstün ve güçlü” görüntü veren diller ve toplumlar öne çıkıyor. Çeviri olgusunun (edebiyat alanı dâhil) tarihsel bir gerçeği bu. Ama tam da yine küreselleşme çağının temel unsurlarından olan bilgi teknolojileri, yani bilgi işlemenin sayısallaşması ve küresel ve birseysel iletişim ağları yeni olanakları da beraberinde getirdi. Bugünün edebiyatı da dijitalleşmiş ve küreselleşmiş kültür ortamında varlığını sürdürecektir. Elbette güç ilişkileri ortadan kalkmayacak ama güçlü olanın tek merkez olmaktan çıktığı bir dönemdeyiz. Bundan daha fazla yararlanmak bizim elimizde. Bizzat çocuklar ve gençler bu araçları iyi kullanan kesim olarak sınırları kendileri aşıyor. Bunun kaygılanacak bir şey olmadığını, eski kuşağın ve yerel bakışların dar ufukları daha kolay aşılırken, yereli de göz ardı etmeyen bireysel seçimlerin güçlendiğini düşünüyorum.

● **Biraz da çocuk edebiyatımızın dünya dillerine çevirisi üzerinde konuşalım. Geçtiğimiz yıllarda çocuk edebiyatımızın yerel olup olmadığını gündeme getirmiştiniz. Aradan geçen zaman içinde görüşünüzde bir değişiklik oldu mu? Çocuk edebiyatımızın dünya dillerine çevirilmesi için neler yapılmasını önerirsiniz?**

Yerellik konusu edebiyatımızın çeviriden beslenme bağlamında ele alınabilecek bir konu öncelikle. Uzun zaman önce konuyla ilgili bir çalışma yaptığımda çocuk okur açısından bakınca çevirilerin baskın olduğunu, ama yazarlarımızın uluslararası güncel çocuk ve gençlik edebiyatını izlemelerinde zayıflıklar olduğu sonucuna varmıştım. Elbette böyle bir durumda bizden başka dillere çeviri yapılmasını beklemek de zorlaşıyor. Ama arada geçen zamanda çeviri

dünyamızda da telif eserler açısından da çok önemli gelişmeler kaydedildiğini düşünüyorum. Yine de başka ülkelerde neyin çevrileceği kararını etkileyecek bir edebiyat varlığımız ne kadar var diye sormak gerek. Genel edebiyatta Türkiye edebiyatına ilgi eskiye kıyasla çok arttı. Orhan Pamuk'un Nobel Ödülü alması bu gelişmenin bileşenlerinden biri. Ama çocuk ve gençlik edebiyatımıza dönük benzer bir ilgi ufukta bile görünmüyor. Batı'da "kültürler arası iletişim"e katkı olsun diye çevrilen az sayıdaki metin var. Ama edebî değerlere dayalı bir çeviri kanalı açılmış değil. Burada bir gelişme sağlanacaksa güncel yazarlarımızın ve metinlerimizin esas olacağını düşünüyorum. Kemalettin Tuğcu örneğini alalım. Bizim çocuk ve gençlik edebiyatımızda tarihsel değeri olan bir köşe taşı olduğunu düşündüğüm bir yazar. Didaktik ve klişe değerlerin aktarılmasının ön planda olduğu dönemde fazlasıyla duygusal ve idealize de olsa çocuğun iç

dünyasına seslenebilen, özgürlük alanı açan bir yazar olarak görüyorum. Ama çevrilsin, başka ülke çocukları da bu deneyimi yaşasın demeyi gerektirmez bu değerlendirme; çevirisi bir yana, bugün Türkçede de (hâlâ basılmakla birlikte) alternatiflik etkisinin çoktan geride kaldığını düşünüyorum, bugünün kitap zenginliği içinde tutunmasının bile zor olduğu açık. Evet, bugün Batı'da yayımlanan birçok edebiyat metninin düzeyinden geri kalmayan telif kitaplarımız var. Ama bu da yeterli olmuyor çeviriye konu olmak için. Ancak belli nişlerde bizden de kitaplar çevriliyor. Ama bunlar hem sayıca hâlâ az, hem de daha geniş ilgi görmesi mümkünken uygun kanallara ulaşılamıyor. Bu alanda ciddi bir gelişmenin sağlanması, yakınmak, başkalarını çifte standartla suçlamak yerine daha yoğun etkileşimle mümkün. Elbette yurt dışındaki edebiyat, kültür, eğitim aktörleriyle birlikte hareket edilmesi gerek. Bu ilişkiler var, ama daha etkin hâle geleceği konusunda umutlu olmamız için yeterince sebep var.

